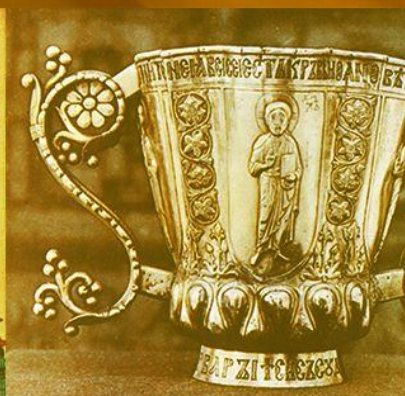

УКРАЇНЦІ ХТО МИ? ЗБІДКИ МИ?

РОЗДУМИ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

Бібліографічний покажчик

ДЕПАРТАМЕНТ КУЛЬТУРИ
ВИКОНАВЧОГО ОРГАНУ КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
(КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ)

ПУБЛІЧНА БІБЛІОТЕКА ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ДЛЯ ДОРОСЛИХ МІСТА КИЄВА
ВІДДІЛ ДОВІДКОВО-БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ РОБОТИ

**УКРАЇНЦІ
ХТО МИ? ЗВІДКИ МИ?
РОЗДУМИ НА ПЕРЕТИНІ НАУК**

Бібліографічний покажчик

Київ 2017

Українці. Хто ми? Звідки ми? Роздуми на перетині наук : бібліографічний покажчик / [упор. Н. М. Вахненко, Т. В. Мамалига]; Департамент культури виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) ; Публічна бібліотека імені Лесі Українки. – Київ, 2017. – с. : іл.

Бібліографічний покажчик складено з метою допомоги у питанні про походження українського народу, формування української нації, історичне минуле Української держави. Покажчик містить матеріали про дослідження в різних галузях науки.

Видання розраховане як на широке коло читачів, так і на науковців, викладачів, студентів, фахівців у галузі історії, українознавства, етнології та мовознавства. Воно буде корисним усім, хто прагне глибше пізнати українську історію та дізнатися про витоки становлення українського народу.

Упорядники

Вахненко Н. М., Мамалига Т. В.

Редагування

Трубайчук О. М.

Відповідальний за випуск

Романюк О. І.

Телефон для довідок

486-01-46

e-mail

bibliograf01@ukr.net

В і д у п о р я д н и к і в

Протягом багатьох століть формувався український етнос, розвивалися і удосконалювалися мова і культура, народжувалася й утверджувалася українська державність.

Сьогодні, як ніколи, перед дослідниками постає ряд надзвичайно відповідальних проблем, пов'язаних із процесами, що викликали виникнення і становлення українського народу.

Основним завданням нашої роботи був якомога повний відбір літератури, що стосується наукових досліджень в таких галузях як історія, українознавство, культура, мовознавство тощо.

Добір матеріалів було завершено у квітні 2017 року.

Відкриває бібліографічний показник нарис про деякі аспекти історичного минулого українського народу.

Матеріали у показчику викладені за окремими розділами, що відповідають галузям наукових досліджень. У межах кожного розділу бібліографічні записи подаються за алфавітом авторів або назв.

До видання включено алфавітний покажчик імен авторів, перекладачів, редакторів, художників, фотоілюстрації, а також перелік використаних Інтернет-ресурсів.

При складанні бібліографії використано електронний каталог Публічної бібліотеки імені Лесі Українки, електронні каталоги Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Наукової бібліотеки імені М. Максимовича, Національної історичної бібліотеки України, Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки імені К. А. Тімірязєва, Волинської державної обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олени Пчілки.

П е р е д м о в а

Споконвічна - рідна земля,
Незалежна - держава моя,
Вічна і завжди єдина
Ненька моя - Україна.

Микола Бук.

Споконвічна, незалежна, вічна

З часів, як постала незалежна Україна, і нині, з кожним роком зростає інтерес у світі до нашої країни, а також інтерес власних громадян до її витоків, що сягають глибин віків і тисячоліть.

Знання власного минулого, свого історичного коріння становить потужну консолідуючу силу кожного етносу.

Історична наука остаточно ще не з'ясувала багато питань щодо походження українського народу. Адже щоб людському колективу сформуватися у таку історичну спільність, як народ, повинні проминути століття, протягом яких відшліфується його самобутність.

Народ як історично сформована спільність людей характеризується стабільними ознаками мови, культури, психічного складу, стійкими міжпоколінними зв'язками, а також усвідомленням свого спільного походження, визнанням

самоназви етносу та історичної долі, у значній мірі пов'язаної із заселенням і освоєнням певної території.

Поняття «народ» за своїм змістом відповідає широковживаному у літературі поняттю «етнос». Коли ж йдеться про походження того чи іншого народу, використовується термін «етногенез», що дослівно перекладається українською мовою як «походження народу» («ethnos» – народ і «genesis» – походження). Таким чином, етногенез – це сукупність історичних, соціально-культурних явищ і процесів, що спричинилися до утворення етносу.

Народ, що забуває свою минувшину – не має майбуття, – мовиться в мудрій давній сентенції. Етнос, збайдужілий до власних історичних джерел, свого родоводу, фактично

приречений на загибель.

Етнологи стверджують, що головним націєтворчим і націєстверджуючим чинником є національна свідомість, котра базується передусім на

усвідомленні своєрідності історичної долі народу. Без осмислення власної історії самосвідомість розкладається і етнос зникає з історичної арени.

Без історичної свідомості народ перетворюється на аморфну демографічну масу.

Не випадково завойовники всіх часів прагнули позбавити гноблені народи їхньої власної історії, знецінюючи або перекручуючи її. Так сталося і з Україною.

Етнокультурні проблеми походження слов'ян постали перед наукою давно. Тривалий час, переважно в наукових колах проросійської орієнтації, у тлумаченні причин походження українського народу перевага надавалася міграції. Роль і значення аборигенного фактора або замовчувалися, або зводилися нанівець. Усі набутки українського народу, зокрема в культурі, подавалися як випадкове явище, перехідний стан розвитку російської культури. Із такою тезою не погоджувалися окремі вчені, проте їхній голос був або заборонений, або не почутий. Наукові розвідки з питання етногенезу слов'ян, зокрема українців, були поодинокими, а з проблем культурогенезу і сьогодні немає жодної ґрунтовної праці.

Етнокультурний розвиток у помірній зоні Європи прослідковується протягом останніх 1,5 тисяч років. Тобто більшість великих європейських народів зародилися в V-VII ст. і безперервно розвивалися на власних етнічних землях донині. Маються на увазі французи, німці, англійці, поляки, чехи, українці. В IX-X ст. вони трансформувалися в середньовічні нації, побудувавши власні держави.

Однак, якщо англійська, французька, польська державності проіснували, змінюючи форму, до наших днів, то українська держава неодноразово гинула під впливом незалежних від українців зовнішніх причин. Протягом своєї історії український етнос чотири рази піднімався на вищий щабель етнічного розвитку, трансформуючись у націю, і разом із втратою державності повертався в стан аморфної етнічної маси. Вперше це сталося за часів Київської Русі, вдруге – козацької держави Богдана Хмельницького, втретє – за добу Української Народної Республіки, вчетверте – в наш час.

З'ясування глибини історичної пам'яті, закованої у численних пам'ятках матеріальної і духовної культури, є одним з найвідповідальніших і фундаментальних завдань сучасності.

Тривалий час в історичній науці спостерігалось протиборство двох протилежних теорій походження українського народу – міграційної та автохтонної. Вони мали як своїх прихильників, так і опонентів. Перша з них ґрунтується на визнанні руху як керівної засади етногенетичного процесу. Згідно з цією теорією, слов'янство виникло в Прибалтиці, яка мала би бути першою батьківщиною слов'ян. Потім вони вирушили на південь у вісянський басейн, а пізніше — на схід у басейн середнього

Дніпра. Внаслідок слов'яни поділилися на західних і південно-східних.

Друга теорія – автохтонна або аборигенна, стверджує, що слов'яни були незмінними жителями тієї самої території з часів неоліту. По історичній вертикалі змінювались культури, але етнос залишався той самий.

Те, що народ на цій території жив і займався матеріальним виробництвом, засвідчують численні писемні, лінгвістичні, археологічні, культурні пам'ятки, а також прямо й опосередковано історичні хроніки стародавніх авторів – Йордана, Прокопія Кесарійського, Менандра Протиктора, Феофілакта Сімокатта, Маврикія Стратега, Нестора.

Отже, слов'яни – це автохтони-аборигени, а їх прабатьківщиною було межиріччя Одри і Вісли, або середнє Наддніпров'я. Зазначимо, що «Повість временних літ» виводить праукраїнські слов'янські племена з-над Дунаю. Тезу про «дунайську епоху» в житті праукраїнських слов'ян висунув ще М. Драгоманов у 70-х рр. ХІХ ст., а М. Грушевський називає добу українського розвитку (IV–IX ст. н. е.) «чорноморсько-дунайською».

Основоположником теорії автохтонізму є видатний український археолог В. Хвойка (1850–1914 рр.). Внаслідок ґрунтовних археологічних досліджень він довів, що

український народ не мігрант, а корінне, споконвічне населення, яке створило, трансформувало, дало тенденції розвитку культурних процесів і що ці процеси мають свої, притаманні лише території України особливості.

На підставі аналізу пам'яток, джерел, історичних хронік і наукових розвідок можна визначити спільні ознаки на користь автохтонного походження українців. Головні з них такі: спільний фізично-етнічний тип; мовний фактор; археологічні пам'ятки, які мають спільні риси, характерні тільки для однієї території; основні види господарської діяльності – землеробство і скотарство, що спостерігаються по всій історичній вертикалі; мистецькі твори, зокрема кераміка; світоглядно-обрядова система.

У IV —III тис. до н. е. на території сучасної України відбувся перехід до енеоліту (мідно-кам'яного віку), характерного не лише опануванням технології виробництва та обробки міді, але й подальшим прогресом відтворювальних форм господарства — землеробства і тваринництва (скотарства). Найяскравішою археологічною культурою нової епохи була трипільська, пам'ятки якої виявлено в лісостеповій зоні на величезних просторах від Пруту і Дунаю до Дніпра.

Трипільська культура датується IV—III тис. до н. е. Її характерні особливості такі: поселення зводилися на відкритих

місцях без оборонних споруд; житло споруджувалося по колу, одне біля одного, середина залишалася порожньою; хати будувалися каркасні; розміри будівель становили 100 – 140 м²; стіни розписували яскравими фарбами, різнокольоровим орнаментом. За підрахунками, у такому будинку мешкало 20 осіб, отже поселення налічувало близько 500– 600 осіб. Очолювала таку родину жінка, оскільки, як засвідчують пам'ятки, це був час матріархату.

Активне формування трипільської спільноти відбувалося на сучасній території України на основі синтезу місцевих і прийшлих елементів. Уже в IV тис. до н. е. осілі трипільці населяли Середнє Подністров'я і басейн Південного Бугу; впродовж другої половини IV—III тис. до н. е. вони просунулися на Верхнє Подністров'я, Волинь, у басейн Середнього Дніпра і частину території Лівобережжя.

Близько 2000 р. до н. е. трипільська культура почала занепадати, її носії частково залишають ці землі, відступаючи під тиском численніших і войовничіших, на думку вчених, індоєвропейських народів археологічної культури бойових сокир і шнуркової кераміки, а частково змішуються з ними.

Скіфські і сарматські часи, епоха бронзи, рання античність, а перед цим більш ніж тисячолітня цивілізація кіммерійців були своєрідними етапами розвитку, віхами

повільного становлення того етносу, який пізніше одержав назву українського.

Довга низка культур та цивілізацій передувала йому, і тому дивним і парадоксальним у цьому процесі розвитку було саме те, що одна з найдревніших цивілізацій Східної Європи протягом періоду свого існування не мала власної державності. Острівцями у морі віків виникали Київська Русь, Гетьманщина, Українська Народна Республіка. У спотвореному вигляді, сфальсифікованою була ця державність у межах СРСР, і лише наприкінці ХХ ст. – 24 серпня 1991 р. – була утворена самостійна українська держава – Україна. На її території глибинні традиції культурно-політичного розвитку, як відомо, сягають у VI-V ст. до н. е. Це і грецькі міста-держави Північного Причорномор'я, і скіфські держави з культурно-політичним центром на Нижньому Дніпрі. Найбільш переконливою і науково аргументованою є ранньослов'янська версія походження українців. Її прибічники вважають, що вік українського етносу близько 1500 років. Головним аргументом на користь цієї наукової концепції є безперервність етноісторичного розвитку на українських етнічних землях із

середини I тис. н. е. до нашого часу. Саме в середині I тис. зароджується переважна більшість великих етносів, землі яких лежали вздовж північного кордону Римської імперії. Після великого

переселення народів та падіння Риму у V ст. ситуація в Європі стабілізується. У цей час простежується безперервний розвиток не тільки українців, а й інших народів, розташованих у зоні безпосереднього впливу Римської імперії, – французів, іспанців, англійців, німців, румунів, чехів, поляків.

Дослідники вважають, що народ або етнос – це людська спільнота, яка відрізняється від інших власною самосвідомістю, окремою етнічною територією, своєрідною мовою, культурою, характером, специфічними формами господарського життя. Щоб встановити час народження українського народу, слід визначити його найсуттєвіші ознаки і

прослідкувати за допомогою різних наук, як глибоко в минуле сягають корені своєрідного національного комплексу української культури, мови, темпераменту, характеру, антропологічного типу, самосвідомості, специфічних форм господарювання.

Сучасний розвиток етнології та суміжних дисциплін дозволяє суттєво наблизитись до розуміння складного процесу зародження і формування українського етносу та його сусідів. Етногенез українців підлягав загальноєвропейським історичним закономірностям і відбувався у тих же хронологічних рамках, що й інших великих етносів помірної зони Європи.

Витоки українського народу та початок його історії тісно пов'язані з проблемою походження слов'янства. Показово, що прабатьківщина слов'ян територіально збігається з ядром українських етнічних територій і займає Північно-Західну Україну (Волинь, Прикарпаття, Поділля, Київщина).

Оскільки українці належать до слов'ян, то, очевидно, що з'явилися вони не раніше появи на ній слов'янства взагалі. Сучасна наука дозволяє говорити про праслов'янські племена з початку нашої ери, а про справжніх слов'ян лише з V ст.

Сучасні археологічні дані дозволяють прослідкувати зародження етнокультурної своєрідності праукраїнців, порівняно з прабілорусами та праросіянами, ще з давніх часів зародження субстрату цих етносів, що розвивалися власними історичними шляхами. Не випадково українці належать до іншого антропологічного типу, ніж білоруси та росіяни.

Розселення слов'ян у V-VI ст. зі своєї прабатьківщини, обмеженої на сході Середнім Дніпром, на заході Карпатами, на півночі Прип'яттю, на півдні середніми течіями Дністра та Бугу, призвело до розпаду єдиної слов'янської мови.

Важливо зазначити, що на момент початку розселення слов'янства зі своєї батьківщини у Північно-Західній Україні воно вже не було етнічним монолітом з єдиною культурою і мовою, а, очевидно, складалося з окремих етнографічних і діалектних груп. Археологічно вони фіксуються наявністю у слов'янському масиві споріднених, але окремих культур.

Лінгвісти також вважають, що слов'янська прामова до її розпаду внаслідок згаданого розселення слов'ян у VI-VII ст. складалася з окремих діалектів. Розійшовшись у різних напрямках, ці діалектні групи започаткували окремі слов'янські народи з власними мовами.

Останні розвилися з діалектів слов'янської прамови V-VI ст. у специфічному етнокультурному оточенні нової батьківщини окремих гілок слов'янства. Саме в цей час почала формуватися й українська мова, що є надійним показником початку етногенезу.

Коли в IX ст. стародавній Київ почав об'єднувати в єдину державу Русь навколишні землі, на них проживали споріднені, але вже різноетнічні східнослов'янські племена. Не випадково Нестор-літописець писав про них: «Усі племена мали ж свої звичаї, і закони предків своїх, заповіти, кожне – свій норів».

Розмовляли вони на споріднених східнослов'янських діалектах. Єдиної ж давньоруської або східнослов'янської мови на той час уже не було, бо вона прийшла до розпаду раніше. На думку більшості мовознавців, з XI ст. мову Південної Русі можна вважати праукраїнською.

Дані лінгвістики підтверджують висновки археологів про початок формування окремих слов'янських етносів від праукраїнського етнокультурного дерева, що з кінця V ст. розвивалося між Середнім Дніпром, Східними Карпатами та Прип'яттю.

Культурно-історична спадщина княжого Києва є ключовою проблемою історії Східної Європи взагалі та України і Росії зокрема. Об'єктивне вирішення цього питання – обов'язкова передумова побудови міцного історичного фундаменту незалежної України.

Однак відтворенню правдивої історії Східної Європи за добу середньовіччя заважає штучно створена, політизована концепція давньоруської народності. Суперечка українців та росіян або «южан и северян» за княжий Київ не вщухає протягом семи століть, набуваючи відповідних історичній епосі форм. Давньоруська народність є останньою трансформацією імперських претензій на києворуську спадщину шляхом заперечення прямого генетичного зв'язку українців з південними русичами X-XIII ст. Їй передував довгий діалог між українцями та імперською Москвою, що своїм корінням сягає часів розпаду Київської Русі та початку формування власне російської держави на Верхній Волзі в XIV ст.

У XV ст. формується історичний міф про Москву, як третій Рим, що нібито має династичні права на землі двох своїх попередників – власне Риму та Константинополя. Ця ідеологічна концепція була далека від історичної правди і являла собою типовий імперський історичний міф, метою якого було ідейне обґрунтування харизми правлячої династії та її претензій на землі сусідніх народів.

Авторами цього міфу були православні церковники, що втекли до Москви із захопленого турками 1454 р. Константинополя. Вони проголосили московських князів

династичними спадкоємцями візантійських імператорів та захисниками православ'я. Вони ж пишуть фантастичний родовід московських правителів, що не викликав сумнівів у Москві XV-XVI ст. і був джерелом гордощів княжої родини.

Так формувалося ідеологічне підґрунтя російського самодержавства, що віками освячувало військову експансію на землі Київської Русі, які сприймалися як династична спадщина московських правителів.

Офіційна радянська історіографія, продовжуючи традиції російської імперської історичної науки, вперто заперечувала право українців розглядати Київську Русь як перший етап державного буття українського народу. Київська Русь давно проголошена імперськими вченими найдавнішою стадією розвитку російської державності. Саме це сумнівне твердження стало головним ідеологічним виправданням експансії Московської імперії на землі України, Білорусії, Східної Балтії. Протягом майже 500 років московські правителі заявляли свої династичні права на землі нібито найдавнішої російської держави Київська Русь і наполегливо добивалися здійснення цього права шляхом агресії на землі західних сусідів.

Українська історіографія, що виросла з етнічного самоусвідомлення українцями свого генетичного зв'язку з

Південною Руссю, традиційно вважала княжий Київ українським.

Заперечуючи можливість безпосереднього виростання козацької України на спадщині Південної Русі, нерідко посиляються на перерву в історичному розвитку, що нібито мала місце після занепаду Русі під ударами татар і перед повстанням козацтва, та на різницю між культурою і мовою двох періодів української історії.

Наукові факти неспростовно свідчать, що матеріальна культура козацької України безпосередньо виросла з культури Південної Русі.

За даними археології, форма та орнаментация глиняного посуду передають етнічну своєрідність первісних народів. Кераміка козацької України є безпосереднім спадкоємцем традицій керамічного виробництва Київської Русі.

Приблизно те ж саме можна сказати і відносно традиційних житлових будівель України. Пізньосередньовічне українське житло виросло з ранньослов'янського житлобудівництва і розвивалося безпосередньо на місцевих київських традиціях.

Кам'яне церковне та світське будівництво у козацькій Україні було представлене унікальним яскравим архітектурним явищем, яке отримало назву українського

бароко. Його своєрідність полягає в органічному поєднанні традицій європейського бароко з архітектурною спадщиною Київської Русі Х ст. Продовженням культурних традицій Русі була і дерев'яна церковна українська архітектура XVII-XVIII ст.

Вивчаючи український національний одяг, етнографи дійшли висновку, що своє походження він веде навіть не від одягу Русі, а від давньослов'янського. Регіональні його особливості беруть початок від одягу племінних об'єднань VIII ст., про які пише Нестор-літописець. У народному костюмі людності Київської Русі вже виразно простежуються специфічні особливості українського традиційного вбрання.

Обличчя українського етносу значною мірою визначається яскравим і своєрідним фольклором (казки, легенди, повір'я, народні пісні, колядки, щедрівки, козацькі думи, звичаї тощо), а також такими етнографічними елементами, як народна вишивка, різьба по дереву, писанки. Щодо епохи Київської Русі, то немає сумніву, що український фольклор та етнографія XVI-XX ст. безпосередньо постали на південноруській основі.

Козацтво – один із найсуттєвіших факторів, який остаточно вплинув на формування українського народу. Власне, козаки побудували другу українську державу

Гетьманщину. Козацьке повстання на чолі з Богданом Хмельницьким створило умови для перенесення козацького полково-сотенного устрою з Січі на всю Україну. Недарма в XVII-XVIII ст. її називали країною козаків, а українців – козацькою нацією.

Однак козацтво не є специфічним феноменом обмеженого XVI-XVIII ст. періоду української історії. Воно породжувалося своєрідною українською геополітичною ситуацією, місцем, яке займала Україна на середньовічній карті Європи. Розташована на межі європейської цивілізації та агресивного степу, Україна весь час продукувала суспільну верству воїнів-захисників, яка постійно впливала на характер, ментальність, культуру нації.

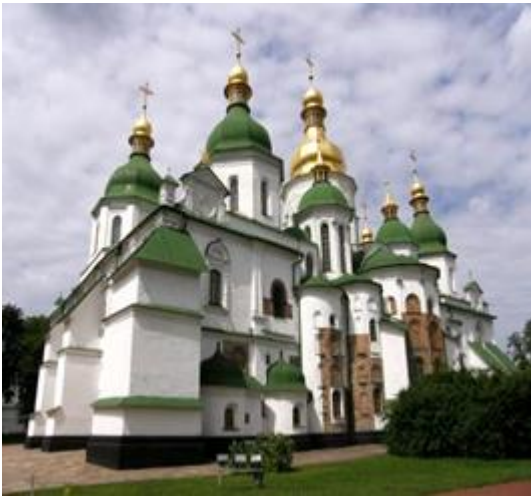
Козацтво продовжує традиції дружин київських князів X-XIII ст. Їх поєднують лицарський кодекс поведінки, родинний принцип влаштування ватаг, культ меча, шаблі, коня, святі-покровителі, зовнішність та інші численні паралелі.

Невід'ємним елементом лицарського культурного комплексу середньовічної Європи є співці лицарської слави – барди, скальди, трувери, менестрелі тощо. В Україні такими були кобзарі, що відіграли величезну роль у формуванні українського народу.

За змістом та формою кобзарство має прямі паралелі, з одного боку, в європейській лицарській культурі, а з іншого — в дружинній культурі Русі. Безпосередній попередник кобзарів пізнього середньовіччя — дружинний співець Боян, «що свої віщі персти на живії струни накладав, — вони самі князю славу рокотали». Козацькі думи мають прямі аналогії за структурою, формою, змістом як у богатирських билинах київського циклу та дружинному епосі «Слово о полку Ігоревім», так і в сагах скандинавських вікінгів, лицарських баладах.

Прірва між києворуським та козацьким періодами української історії не була настільки широкою та глибокою, щоб стверджувати, що вона розділяє два окремі етноси. Традиція першої історичної української держави Русі в Галичині перервалася в 1340 р., коли помер останній представник династії Данила Галицького. У Києві це сталося лише 1472 р., зі скасуванням Литвою князівства Київського. А всього лиш через 20 років, 1492 р. зустрічаємо першу письмову згадку про українських козаків на Нижньому Дніпрі, що символізує початок козацької епохи в історії України.

Велику роль в успадкуванні культурних, духовних, державних надбань Київської Русі людністю козацької України відіграв Київ та інші міста Південної Русі. Монастирі та собори як осередки культури, писемності, духовності,

традицій Русі донесли їх до козацької доби, оскільки не припиняли своєї діяльності в найгірші для України часи. Українці XVI-XVIII ст. усвідомлювали себе нащадками

культурних, духовних традицій стародавнього Києва. Недарма саме в цей час були відновлені давньоруські святині – Софія Київська, Спас на Берестові, Десятинна церква. Цьому ж сприяла концентрація в містах освічених людей та нащадків руської аристократії, які пам'ятали свій родовід, а значить, і історію країни, значно краще, ніж прості люди. Головні політичні, культурні, духовні, економічні центри Південної Русі залишалися ними і в козацьку епоху, міцно зв'язавши ці два нерозривні періоди української історії.

За даними історії, археології, етнографії, мовознавства, антропології, українці XV-XVIII ст. за головними етновизначальними показниками (культура, мова, етнічна територія, ментальність, свідомість, антропологічний тип) були безпосередніми генетичними нащадками людності Південної Русі X-XIV ст. Але слід розуміти те, що південні русичі ще не були справжніми українцями, які мовою, культурою, ментальністю не відрізнялися від людності

козацької чи сучасної України. Головні риси українського етносу в той час ще формувалися. Русичів Середнього Подніпров'я, Волині, Галичини, Поділля як безпосередніх пращурів українців вірніше називати праукраїнцями, які потім створили державу Русь зі столицею в Києві. Процес переходу від стадії народу як, здебільшого, етнокультурного, етносоціального явища до стану нації як етнополітичного організму затягнувся на тривалий час, тому існують певні труднощі щодо точного визначення періоду української історії, коли формувалася українська нація. І все ж тим періодом може бути XVI-XVII ст. У той час Україна мала свою, хоч коротку, але державність. Уся етнічна територія, український етнос, до певної міри, був залучений до усвідомленої боротьби за незалежність Української козацької держави.

XVI-XVII ст. в історії України позначені як період численних національно-визвольних повстань, глибинних і масштабних вибухів культури, освіти, малярства, літератури, філософії тощо. Український етнос був охоплений високістю духу Відродження, який у Західній Європі уже відживав, мобілізувавши європейські народи до гуманістичного національного буття. Факт Відродження на етнічній території України свідчить про активний процес творення саме нації.

Суспільно-політичні події XVII ст. в Україні, зокрема військово-визвольні змагання і просвітницько-культурні рухи, пробудили український народ до національно-державного життя. Майже 500 років потрібно було для того, щоб не тільки відновити свої сили після страхітливої монголо-татарської навали, але й набути нові національно-культурні цінності, а також досягнути почуття єдності. Визвольна війна українського народу 1648-1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького стала віхою в нашій історії.

Відчувши свою силу і згуртованість, український народ й надалі невпинно прямуватиме до своєї держави. І це незважаючи на катастрофічні наслідки «визвольної війни», у результаті якої український народ на довгі століття опинився у колоніальній залежності від Росії, Польщі.

Новий перерозподіл етнічних земель України окупаційними державами – Росією, Прусією, Австро-Угорщиною, який стався з розподілом Польщі у кінці XVIII ст., не зміг зденаціоналізувати нашу перспективу. Навпаки, український народ самоусвідомив себе як одне ціле на усій історичній території.

Одночасно відбувалася проба державотворчих сил. Спалахнуло національно-визвольне повстання проти польської окупації, відоме в історії як Гайдамаччина, участь

українського населення у визвольних змаганнях поляків проти Росії, стихійні заворушення і непокора. Національна воля набирала все більшого розмаху.

Державницькі прагнення були зреалізовані на початку ХХ ст. Проголошення Української Народної Республіки засвідчило існування української нації не тільки як етнокультурної маси, але й як етнополітичного явища. Разом з тим відсутність національної програми державного будівництва дозволило більшовицькій Росії у 20-х роках ХХ ст. підкорити Україну і довгих сімдесят років знищувати національні історичні набутки. Нація чинила опір, демонструючи волю, самосвідомість, державницькі прагнення. І лише ціною титанічних зусиль кращих своїх синів 24 серпня 1991 р. Україна була проголошена суверенною державою. Це найсуттєвіший компонент, якого довгі століття бракувало українській нації для повнокровного і вільного життя.

*Любіть Україну, як сонце, любіть,
як вітер, і трави, і води...
В годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди.
Любіть у труді, у коханні, у бою,
як пісню, що лине зорею...
Всім серцем любіть Україну свою –
і вічні ми будемо з нею!*

В. Сосюра. Любіть Україну

АНТРОПОЛОГІЯ

1. Гримич, М. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців (когнітивна антропологія) / М. Гримич ; [ред. В. Г. Гримич]. – Київ : [ВІПОЛ], Б. р. – 379 с. – Бібліогр. наприкінці глав.
2. Дяченко, В. Д. Антропологічний склад українського народу / В. Д. Дяченко. – Київ : Наукова думка, 1965. – 132 с.
3. Каганець, І. В. Арійський стандарт : українська ідея епохи великого переходу / Ігор Каганець. – Київ : А.С.К., 2005. – 334 с.
4. Сегеда, С. П. Антропологічний склад українського народу : етногенетичні аспекти : дис... д-ра іст. наук: 07.00.05 ; 03.00.14 / Сегеда Сергій Петрович ; НАН України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2001. – 393 арк. : мал., табл. – Бібліогр. : арк. 358-393.
5. Сегеда, С. П. Антропологічний склад українського народу : етногенетичний аспект / С. П. Сегеда ; Бібліотека державного фонду фундаментальних досліджень. – Київ : Видавництво ім. Олени Теліги, 2001. – 256 с.

АРХЕОЛОГІЯ

6. Археологічні пам'ятки УРСР : матеріали польових досліджень Інституту археології АН УРСР за 1947-1948 рр. Т. 3 : Ранні слов'яни і Київська Русь. – Київ : Видавництво АН УРСР, 1952. – 420 с.
7. Баран, В. Проблема походження українського народу (археологічний пошук) / В. Баран // Українознавство : науковий, громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал / Науково-дослідний інститут українознавства МОНУ. – Київ, 2005. – Ч. 2. – С. 156-164.
8. Бурдо, Н. Сакральний світ трипільської цивілізації / Наталія Бурдо. – Київ : Наш час, 2008. – 296 с. : іл.

9. Бурдо, Н. Б. Трипільська культура : спогади про золотий вік / Н. Б. Бурдо, М. Ю. Відейко. – Харків : Фоліо, 2008. – 415 с. : іл.
10. Відейко, М. Ю. Трипільська археологічна культура в Україні / М. Ю. Відейко ; Київський обласний археологічний музей в с. Трипілля. – Київ, 2005. – 31 с. : іл. – Бібліогр. : с. 13-14.
11. Михайлина, Л. П. Слов'яни VIII-X ст. між Дніпром і Карпатами : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.04 / Михайлина Любомир Павлович ; НАН України, Інститут археології. – Київ, 2008. – 27 с.
12. Михайлина, Л. Слов'яни VIII-X ст. між Дніпром і Карпатами / Любомир Михайлина ; НАН України, Інститут археології. – Київ : Інститут археології НАН України, 2007. – 300 с. : іл., табл. – Бібліогр. : с. 249-272. – Показч. : с. 292-300.
13. Пассек, Т. С. Трипільська культура : наук.-попул. нарис / Т. С. Пассек ; [відп. ред. Л. М. Славін] ; АН УРСР, Інститут археології. – Київ : Видавництво АН УРСР, 1941. – 82, [2] с. : іл., табл. – Бібліогр. : с. 82–83.
14. Слов'яни і Русь у науковій спадщині Д. Я. Самоквасова : матеріали іст.-археолог. семінару, присвяченого 150-річчю від дня народження Д. Я. Самоквасова (14-16 вересня 1993 р., м. Новгород-Сіверський) / Інститут археології АН України та ін.; редкол. : П. П. Толочко та ін. – Чернігів: Сіверянська думка, 1993. – 109, [1] с. – Бібліогр. : с. 107.
15. Слов'яни і Русь: археологія та історія : [зб. пр. на пошану П. П. Толочка з нагоди його 75-річчя] / НАН України, Інститут археології ; [відп. ред. Г. Ю. Івакін]. – Київ : Стародавній Світ, 2013. – 355 с. : іл., табл., [24] арк. фотоіл. – Бібліогр. наприкінці ст.
16. Трипільська культура : пошуки, відкр., світ. контекст : зб. наук. пр. / Фундація ім. О. Ольжича, Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПІК; [упоряд.: М. Відейко, С. Кот]. – Київ : [Спадщина], 2007. – 166, [1] с. : іл., табл., портр.

Е Т Н О Л О Г І Я

17. Баран, В. Міждисциплінарні підходи до вивчення етногенезу слов'ян / Володимир Баран // Історія в школах України. – 2006. – № 1. – С. 46-49.
18. Баран, В. До питання про витоки українського народу та походження назви «Україна» / В. Баран // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2000. – С. 12-18. – (Українознавство ; Вип. 3).
19. Баран, В. Д. Історичні витоки українського народу / В. Д. Баран, Я. В. Баран ; Науково-дослідний інститут українознавства МОН України ; Інститут археології НАН України. – Київ : Генеза, 2005. – 208 с.
20. Баран, В. Д. Слов'яни у первісності і ранньому середньовіччі : зб. вибр. етнол. пр. / Баран В. Д. ; Національний науково-дослідний інститут українознавства та всесвітньої історії, Відділ української етнології. – Київ : Міленіум, 2011. – 106 с. – Бібліогр. у підрядк. прим.
21. Безотосний, М. Т. Національна ідея, культура і українська державність : бібліогр. показник наук. і публіцист. пр. / Микола Трохимович Безотосний ; Міністерство аграрної політики та продовольства України, Полтавська державна аграрна академія – Полтава : РВВ ПДАА, 2014. – 18 с.
22. Горєлов, М. Українська етнічна нація / Микола Горєлов, Олександр Моця, Олег Рафальський. – Київ : Еко-продакшн, 2012. – 174, [1] с., [8] арк. кольор. іл. – (Програма «Українська книга»). – Бібліогр. наприкінці розд.
23. Губерначук, С. Походження прадавньої самоназви українців-Руси / Станіслав Губерначук // Українська мова й література в сучасній школі. – 2012. – № 5. – С. 33.

24. Залізняк, Л. Л. Від склавинів до української нації : навчальний посібник з етнології українців для гуманітарних факультетів / Л. Л. Залізняк ; Інститут українознавства Київського Національного Університету ім. Т. Шевченка. – Київ : Бібліотека українця, 1997. – 256 с. : іл. – (Бібліотека українця)
25. Історія української культури : у 5 т. Т. 4, кн. 2. Українська культура другої половини ХІХ століття / НАН України ; Голов. редкол. : Патон Б. Є. (голов. ред.) та ін. / [М. П. Бондар, М. П. Загайкевич, Р. Я. Пилипчук та ін.] ; Редкол. : Скрипник Г. А. (голов. ред.) та ін. – Київ : Наукова думка, 2005. – 1292, [1] с. : іл. – Імен. покажч. : с. 1266-1289. – Бібліогр. : с. 1242-1264.
26. Казакевич, Г. Кельтська теорія походження Русі : критичний огляд / Геннадій Казакевич // Українознавство. – 2012. – № 2. – С. 155-159.
27. Капітон, В. П. Український етнос у контексті сучасних цивілізаційних процесів (філософський аналіз) / Капітон Володимир Павлович, Капітон Ольга Вікторівна, Федюк Вікторія Юріївна ; за заг. ред. В. П. Капітона ; Міністерство освіти, науки, молоді та спорту України, Дніпропетровська державна фінансова академія – Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. фін. акад., 2012. – 303 с. : кольор. іл. – Бібліогр.: с. 271-303.
28. Кісь, Я. П. Етногенез слов'ян / Я. П. Кісь ; Львів. Університет ім. І. Франка. – Львів, 1985. – 68 с. – Бібліогр. : с. 66-67.
29. Ковалів, П. До питання про виникнення східнослов'янських націй / П. Ковалів // Визвольний шлях. – 1969. – № 5. – С. 631-634.
30. Костомаров, М. Дві руські народности / Микола Костомаров ; пер. О. Кониський з переднім словом Дм. Дорошенка. – Київ : Ляйпціг : Українська наклядня, б.р. – 112 с.
31. Костомаров, М. І. «Закон Божий» : книга буття українського народу / М. І. Костомаров. – [Київ] : [Либідь], [1991]. – 40 с.

32. Кравченко, В. Україна, Імперія, Росія : вибрані статті з модерної історії та історіографії / Володимир Кравченко ; [Український науковий інститут Гарвардського університету та ін.]. – Київ : Критика, 2011. – 544 с.
33. Кривицька, О. В. Конфліктна специфіка етнічної ідентифікації в Україні / Кривицька О. В. // Наукові записки : вип. 41. Курасівські читання. – Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2008. – С. 125-131.
34. Ласкаревська, Т. Своєрідність концепційного підходу Віктора Петрова до питання походження українського народу / Т. Ласкаревська // Українознавство : науковий, громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України ; Національний науково-дослідний інститут українознавства та всесвітньої історії. – Київ, 2012. – № 1. – С. 157-160.
35. Лебедева, О. Концепція етногенезу українців у монографії В. Д. Барана і Я. В. Барана «Походження українського народу» / О. Лебедева // Українознавство : науковий, громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал / Науково-дослідний інститут українознавства МОНУ. – Київ, 2007. – № 4. – С. 262-264.
36. Лозко, Г. С. Етнологія України : філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект / Галина Сергіївна Лозко. – Київ : АртЕк, 2004. – 304 с.
37. Макарчук, С. А. Український етнос (виникнення та історичний розвиток) : навч. посібник для студентів спец. «Історія» / Навч.-метод. каб. вищої освіти; Львівський державний університет. – Київ, 1992. – 146 с. – Бібліогр. : с.140-145.
38. Макарчук, С. А. Український етнос : історичний розвиток / С. А. Макарчук // Львівський державний університет ім. І. Я. Франка. – Львів, 1990. – 50, [1] с. – Бібліогр. : с. 50.

39. Масненко, В. В. Українська етнологія : навчально-методичний посібник для студентів / В. В. Масненко ; Міністерство освіти і науки України, Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2008. – 79 с. : іл, карти.
40. Михальченко, М. Чи існує українська цивілізація? : роздуми довкола книги «Україна найдавнішого часу – XVIII століття : цивілізаційний контекст пізнання» / Микола Михальченко // Віче. – 2013. – № 1. – С. 18-21.
41. Момрик, А. П. Формування концепцій етногенезу українського народу : (історіографія проблеми) : дис... канд. іст. наук : 07.00.05 / Момрик Анатолій Петрович ; НАН України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2005. – 224 арк. – Бібліогр. : арк. 200-224.
42. Мостяєв, О. Основні етногенетичні концепції походження українського народу / О. Мостяєв // Студії з україністики / Міжнародна школа україністики НАНУ ; [гол. ред., передм. та упоряд. Р. Радишевського ; відп. за вип. В. Полковенко ; редкол. : Жулинський М. Г., Дзюба І. М., Мишанич О. В. та ін.]. – Київ, 2002. – Вип. 1. : Хрестоматія. – С. 103-126.
43. Моця, О. П. Давні та середньовічні цивілізації в Україні / О. П. Моця // Сучасна цивілізація : гуманітарний аспект : [збірник наукових праць] – Київ : [Академперіодика], 2004. – С. 77-88.
44. Нагірняк, О. Походження українського народу та проблема етнічної приналежності Київської Русі у науковій спадщині Михайла Максимовича // Пам'ять століть. Планета : історичний науковий та літературний журнал / Міністерство освіти і науки України ; Національний педагогічний університет ім. Михайла Драгоманова та ін. – Київ, 2007. – № 1. – С. 60-78.
45. Нагорна, Л. П. Національна ідентичність в Україні / Лариса Нагорна ; Національна академія наук України ; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – Київ : ІПіЕНД, 2002. – 271 с.

46. Наливайко С. До етимології етноніма «кравенці», або п'ять племен «Велесової книги» / С. Наливайко // Українознавство : науковий, громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал / Науково-дослідний інститут українознавства МОНУ. – Київ, 2007. – № 1. – С. 264-269.
47. Наливайко, С. Етнічна історія Давньої України / Сергій Наливайко ; Міністерство освіти і науки України, Науково-дослідний інститут українознавства. – Київ : Євшан-зілля, 2007.– 619, [1] с. : іл. – (Національний гуманітарний проект «Україна: у вимірі тисячоліть»).
48. Наливайко, С. Етногенеза українців за «Влес-книгою» / С. Наливайко // Українознавство : науковий, громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал / Науково-дослідний інститут українознавства МОНУ. – Київ, 2005. – Ч. 2. – С. 164-166.
49. Наливайко, С. Етногенеза українців за «Влес-книгою» / С. Наливайко // Мандрівець : Всеукраїнський науковий журнал гуманітарних студій / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – Тернопіль, 2006. – № 6. – С. 76-79.
50. Наливайко, С. Індоевропейські таємниці України / Степан Наливайко. – Київ : Просвіта, 2004. – 448 с.
51. Наливайко, С. Походження українського народу в світлі даних Y-ДНК-генеалогії / Сергій Наливайко // Українознавство. – 2012. – № 1. – С. 166-170.
52. Оніщенко, І. Г. Основи етнодержавознавства : навчальний посібник / Ірина Григорівна Оніщенко. – Київ : Видавництво Європейського університету, 2004. – 167 с.
53. Острась, Е. Звідки пішла назва «Україна» / Едуард Острась // Київська старовина. – 2006. – № 1. – С. 56-63.
54. Палійчук, Ю. Чому ми - слов'яни ? / Юрій Палійчук // Науковий світ. – 2008. – № 10. – С. 18-20.

55. Пепа, В. Мати яких міст? / Вадим Пепа // Київ. – 2013. – № 2. – С. 134-139.
Автор подає своє дослідження походження назви «Руська земля», виникнення міста Києва та роздуми щодо виразу «Київ - мати міст руських».
56. Петров, В. П. Етногенез слов'ян : джерела, етапи розвитку і проблематика / В. П. Петров АН УРСР. Інститут археології ; [зав. ред. Є. А. Квятковський]. – Київ : Наукова думка, 1972. – 212, [2] с. – Бібліогр. у підрядк. прим.
57. Плохій, С. Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі : авториз. пер. з англ. / Сергій Плохій ; [Український науковий інститут Гарвардського університету ; Інститут Критики]. – Київ : Критика, 2015. – 429 с.
58. Поправко, А. В. Україна: хто і звідки ми є? : роздуми на перетині наук / Андрій Поправко. – Київ : [ДІА], 2014. – 376 с.
59. Ричка, В. М. Київська Русь: проблема етнокультурного розвитку : (конфес. аспект) / В. М. Ричка ; НАН України. Інститут історії України ; [Редкол. : С. В. Кульчицький (гол. ред.) та ін.]. – Київ, 1994. – 34 с. – (Історичні зошити). – Бібліогр.: с. 29-34.
60. Романцов, В. О. Український етнос на одвічних землях та за їхніми межами : (XVIII-XX століття) / В. О. Романцов. – Київ, 1998. – 184 с.
61. Сидорук, С. А. Українська етнологія : навчально-методичний комплекс / С. А. Сидорук ; Міністерство освіти і науки України, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський : Зволейко Д. Г., 2015. – 191 с.
62. Степико, М. Т. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи : (філософсько-методологічний аналіз) / М. Т. Степико. – Київ : Знання, 1998. – 251 с.

63. Терлецький, Л. Етногенез українського народу / Л. Терлецький ; Національна академія наук України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАНУ. – Львів : Інтелект-Бізнес, 2007. – 631 с.
64. Тіні згаданих предків. Від склавинів до русинів. Прадавня Україна, Русь і походження українців / [М. Відейко та ін. ; упоряд. К. Галушка]. – Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. – 351 с. : іл.
65. Толочко, Д. Етноісторичні реконструкції походження українського народу: теоретико-методологічні основи / Д. Толочко // Українознавство : науковий, громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України ; Національний науково-дослідний інститут українознавства та всесвітньої історії. – Київ, 2012. – № 1 – С. 61-65.
66. Українська етнологія : навчальний посібник / ред. В. К. Борисенко. – Київ: Либідь, 2007. – 398 с.: фото, портр.
67. Українська земля і люди. Український етнос у світовому часопросторі (від давнини до XIV ст.) / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Національний науково-дослідний інститут українознавства та всесвітньої історії. – Київ : ННДІУВІ, 2011. – Т. 1: [Кононенко П. П. та ін. ; за ред. Кононенка П. П.], 2011. – 670, [1] с. : іл., табл. – Бібліогр.: с. 656–669 та у підрядк. прим.
68. Українська земля і люди. Український етнос у світовому часопросторі (XV–XVIII ст.) / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Національний науково-дослідний інститут українознавства та всесвітньої історії. – Київ : ННДІУВІ, 2012. – Т. 2 : [П. П. Кононенко та ін.], 2012. – 735 с. : іл., [12] арк. кольор. іл. – Бібліогр. : с. 705–733.

69. Український етнос у просторі й часі : наук. бібліогр. довід. (2005-2008) / Міністерство освіти і науки України, Національний науково-дослідний інститут українознавства ; [уклад. : Чирков О. А., Фігурний Ю. С.]. – Київ : НДІ українознав., 2008. – 405 с.
70. Українці : історико-етнографічна монографія у 3 томах. Т. 2 / Інститут мовознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського ; ред. Г. Скрипник. – Київ : ІМФЕ, 2005. – 256 с.
71. Фігурний, Ю. С. Український етнос у просторі й часі : українознавчі дослідження етнічних, державотворчих і націєтворчих процесів в Україні : наукове видання / Ю. С. Фігурний ; Міністерство освіти і науки України, Науково-дослідний інститут українознавства. Відділ української етнології. – Київ : ННДІУ, 2009. – 520 с.
72. Фігурний, Ю. С. Фаховий аналіз проблеми походження українців і професійне вивчення українських етнічних, націєтворчих і державотворчих процесів вченими відділу української етнології ННДІУ МОН України в кінці ХХ – на початку ХХІ століть : наукове видання / Ю. С. Фігурний ; Національний науково-дослідний інститут українознавства. Відділ української етнології. – Київ : ННДІУ, 2011. – 142 с.
73. Фігурний, Ю. С. Дослідження відділом української етнології НДІУ МОН України в 1992-2006 рр. етнічної історії українського народу та етнонаціонального державотворчого процесу : до 15-річчя від дня заснування Інституту українознавства / Ю. С. Фігурний ; Міністерство освіти і науки України, Науково-дослідний інститут українознавства. Відділ української етнології. – Київ, 2007. – 55 с.
74. Фігурний, Ю. С. Український етнос у просторі й часі: українознавчі дослідження етнічних, державотворчих і націєтворчих процесів в Україні / Фігурний Ю. С. ; Міністерство освіти і науки України, Науково-дослідний інститут українознавства. Відділ української етнології. – Київ : ННДІУ, 2009. – 519 с.

75. Хрящевська, Л. М. Загальна та українська етнологія : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Л. М. Хрящевська ; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. Навчально-науковий інститут історії та права. – Миколаїв : Іліон, 2012. – 120 с.
76. Чапленко, В. Нові знадоби до етногенези слов'ян та інших народів. Кн. 2, Етимологічні дослідження / Василь Чапленко. – Нью-Йорк : [б.в.], 1967. – 64 с.
77. Чорний, Г. Щодо походження українців / Георгій Чорний // Літературна Україна. – 2016. – 14 липня (№ 26). – С. 1, 15, 16 : іл., карти.

І С Т О Р І Я

78. Баран, В. Д. Давні слов'яни / В. Д. Баран ; [заг. ред. В. А. Смолія]. – Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 1998. – 335 с. : іл. – (Україна крізь віки ; Т. 3). – Бібліогр. : с. 321-333.
79. Білінський, В. Б. Україна – Русь : історичне дослідження : у 3 кн. Кн. 1. Споконвічна земля / Володимир Білінський. – Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, [2015]. – 383 с. : іл., карти.
80. Вовк, С. М. Сторінки історії та культури Праукраїни / С. М. Вовк [та ін.]. – Чернівці : Прут, 2001. Кн. 1 / упоряд. С. М. Вовк. – [Б. м.] : [б.в.], 2001. – 288 с. – Бібліогр. : с. 186-187.
81. Вовк, С. М. Сторінки історії та культури Праукраїни / С. М. Вовк [та ін.]. – Чернівці : Прут, 2001. Кн. 2. – [Б. м.] : [б.в.], 2003. – 251 с. – Бібліогр. : в кінці розд.
82. Вовк, С. М. Сторінки історії та культури Праукраїни / С. М. Вовк [та ін.]. – Чернівці : Прут, 2001. Кн. 3. – [Б. м.] : [б.в.], 2003. – 304 с. – Бібліогр. : в кінці розд.
83. Грушевський, М. Ілюстрована історія України з додатками та доповненнями / Михайло Грушевський ; укладачі Й. Й. Брояк, В. Ф. Верстюк ; пер. з рос. К. Ф. Салівон. – Донецьк : БАО, 2008. – 734 с. : іл., портр.

84. Грушевський, М. Про старі часи на Україні : коротка історія України : (для першого початку) / Михайло Грушевський. – Київ : Обереги, 1991. – 104 с.
85. Грушевський, М. С. Твори : у 50 т. Т. 22. Нариси історії українського народу / Михайло Грушевський ; [упоряд. І. Гирич, В. Кавунник ; авт. передм. В. Кавунник ; Національна академія наук України ; Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського]. – Львів : Світ, 2015. – 524 с. : портр.
86. Грушевський, М. С. Історія України з ілюстраціями і доповненнями / М. С. Грушевський ; [уклад. Й. Й. Брояк, В. Ф. Верстюк ; авт. ст. В. К. Губарев ; пер. з. рос. К. Ф. Салівон, І. Г. Данилюка]. – Донецьк : БАО, 2011. – 528 с. : іл., портр.
87. Грушевский, М. С. Очерк истории украинского народа / М. С. Грушевский ; [сост. и ист.-биограф. очерк Ф. П. Шевченко, В. А. Смолия]. – Киев : Либідь, 1991. – 398 с. : ил.
88. Грушевський, М. С. Як жив український народ : коротка історія України / Михайло Грушевський. – Київ : Укрвузполіграф : Орбіта, 1991. – 110 с. : іл.
89. Давня історія України : в 3 т. Т. 3. Слов'яно-Руська доба / ред. П. П. Толочко. – Київ : Інститут археології НАНУ, 2000. – 691 с.
90. Дворнік, Ф. Слов'яни в Європейській історії та цивілізації / Ф. Дворнік. – Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. – 488 с.
91. Зварич, Р. Нація як субстанційна ознака національної держави / Роман Зварич // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 5. – С. 18-20.
92. Іванченко, М. Г. Таємниця нашої прадавнини : науково-популярна розповідь / М. Г. Іванченко. – Київ : Молодь, 2000. – 175 с. : іл.

93. Іванченко, Р. П. Історія без міфів : бесіди з історії української державності : навчальний посібник для ВНЗ / Раїса Іванченко. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, [2014]. – 624 с.
94. Іванченко, Р. П. Київська Русь : початки Української держави : посібник з історії / Р. П. Іванченко. – Київ : Всеукр. т-во «Просвіта» ім. Т. Шевченка, 1995. – 93, [2] с. : іл. – Бібліогр.: с. 74-76.
95. «Іду на ви!» : за роки князювання Святослава Київська Русь стала великою європейською державою, добре знаною серед країн Європи // Народна армія : центральний друкований орган Міністерства оборони України. – Київ, 2016. – 6 жовтня – С. 22.
96. Історія України : наук.-допом. бібліогр. покажч. за 2013 р. / Національна історична бібліотека України ; упоряд. Н. Г. Вощевська [та ін.] ; ред.: А. Скорохватава, З. Х. Мусіна. – Київ, 2015. – 704 с.
97. Історія України написана у V ст. до нашої ери Геродотом / пер. з англ. та комент. С. К. Спасько ; [голов. ред. Т. А. Хуторна]. – Київ : ФОП Стебеляк О. М., 2012. – 143 с.
98. Каныгин, Ю. М. Вехи священной истории : Русь-Украина / Ю. М. Каныгин. – 2-е изд., доп. – Київ, 2005. – 429 с.
99. Кириленко, С. О. Проблема походження Русі в радянській історичній науці 1930-1940-х рр. / С. О. Кириленко // Український історичний журнал. – 2011. – № 6. – С. 183-190.
100. Кириченко, Ю. Проблема походження українського народу в сучасній історіографії / Ю. Кириченко // Етнічна історія народів Європи : збірник наукових праць / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2013. – Вип. 41. – С. 94-99.
101. Коновець, О. Ф. Український ідеал. Історичні нариси. Діалоги / О. Ф. Коновець ; вступ. слово П. Мовчан. – Київ : Просвіта, 2003. – 196 с. : іл., портр.

102. Крисаченко, В. Історичні типи держав на теренах Давньої України / Валентин Крисаченко // Українознавство. – 2012. – № 1. – С. 95-101.
103. Крупник, Л. О. Історія України: формування етносів, нації, державності / навчальний посібник для ВНЗ / Л. О. Крупник ; Міністерство освіти і науки України ; Київський національний університет внутрішніх справ. – Київ : Центр учбової літератури, 2016. – 213 с.
104. Левицька Н. М. Київська Русь та її місце у світовій історії : конспект лекцій з дисципліни «Історія України» для студ. усіх спец. ден. та заоч. форм навчання / Н. М. Левицька ; Національний університет харчових технологій. – Київ, 2005. – 23 с. – (Конспекти лекцій). – Бібліогр. : с. 23.
105. Луців, А. Г. Велика Русь – Україні / А. Г. Луців. – Тернопіль : Збруч, 1999. – 140 с.
106. Макарчук, С. А. Етнічна історія України : навчальний посібник / С. А. Макарчук. – Київ : Знання, 2008. – 472 с.
107. Максимович, М. О. Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва і України / М. О. Максимович ; уклад., коротка біогр. та комент. П. Г. Маркова. – Київ : Вища школа, 2004. – 503с.
108. Моця, О. П. Київська Русь від язичництва до християнства : [навч. посібник] / О. П. Моця, В. М. Ричка. – Київ : Глобус, 1996. – 218, [2] с. : іл. – (Трансформація гуманітарної освіти в Україні. Програма / Міжнар. фонд «Відродження»). – Бібліогр. : с. 219.
109. Наливайко, С. Коровичі – кравенці – українці : про прадавню історію України / С. Наливайко // Літературна Україна. – 2001. – 18 січ. – С. 7.
110. Наливайко, С. Українці, Україна, Трипілля : крізь призму вед / Степан Наливайко // Освіта і управління. – 2009. – № 2. – С. 143-153. – Бібліогр. : с. 153.

У статті переконливо засвідчується, що українська мова й духовна культура сягають щонайменше ведійсько-кімерійсько-трипільських часів, а українська історія творилася разом з історією найдавніших цивілізацій світу.

111. Наливайко, С. Якою бути історії давньої України? / Сергій Наливайко // Українознавство : науковий громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал. – 2016. – № 2. – С. 225-240. – Бібліогр. 36 назв.
112. Панасюк, Б. Я. Русь : нація і держава : науково-історичне дослідження. Т. 1 : Помилки Великих Київських князів / Б. Я. Панасюк ; Міністерство освіти і науки України, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана. – Київ : КНЕУ, 2009. – 383 с.
113. Панасюк, Б. Я. Русь: нація і держава : науково-історичне дослідження. Т. 2 : Час збирати каміння / Б. Я. Панасюк ; Міністерство освіти і науки України, Київський національний економічний університет. – Київ : КНЕУ, 2009. – 396 с.
114. Поле битви – Україна. Від «володарів степу» до «кіборгів» : воєнна історія України від давнини до сьогодення / [упоряд. К. Галушко]. – Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. – 350 с. : іл.
115. Попова, А. Д. Русь и славяне в поисках прародины : ритмы истории / А. Д. Попова. – Москва : Эксмо, 2004. – 606 с. : ил.
116. Разом на одній землі. Історія України багатокультурна : навчальний посібник / [гол. ред. П. Кендзьор ; авт. та упоряд. розділів: О. Кісь та ін.] ; Всеукраїнська асоціація викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба». – [Львів] : ЗУКЦ, 2012. – 332 с. : іл., портр.
117. Речкалов, А. П. Кто ты Русь : первые времена и первых князей вспоминая... / А. П. Речкалов. – 2-е изд., стереотипное. – Киев : Книга, 2008. – 302 с.
118. Речкалов, А. П. Русь : путь к Украине. Украинские земли в составе Польши и Литвы. Кн.1 / А. П. Речкалов. – Киев : Книга, 2009. – 566 с.

119. Ричка, В. М. *Anni Mundi* : народження християнської країни / В. М. Ричка // Український історичний журнал : науковий журнал / Національна академія наук України, Інститут історії України, Інститут політичних етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – Київ, 2013. – № 5 : вересень-жовтень. – С. 24-39.
120. Слов'яни : історія, мова та культура у новій Європі (контактування та своєрідність) : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (15-16 квіт. 2011 р., м. Дніпродзержинськ) / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Дніпродзержинський державний технічний університет, факультет менеджменту, економіки, соціології та філології, кафедра перекладу ; під заг. ред. Шепеля Ю. О. – Дніпродзержинськ : Біла К. О., 2011. – 159 с. : іл., табл.
121. Сюдюков, І. В пошуках національних першоджерел : Михайло Грушевський про давнє минуле східних слов'ян / Ігор Сюдюков // Україна Incognita. – Київ : Українська прес-група, 2015. – С. 47-50.
122. Терпиловський, Р. В. Слов'яни Подніпров'я у першій половині I тис. н. е. : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра іст. наук. 07.00.06 / Р. В. Терпиловський ; НАН України. Інститут археології. – Київ, 1994. – 41 с.
123. Толочко, О. П. Київська Русь / О. П. Толочко, П. П. Толочко ; [заг. ред. В. А. Смолія]. – Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 1998. – 351 с. : іл. – (Україна крізь віки ; Т. 4).
124. Толочко, П. П. Київ і Русь : вибрані твори 1998-2008 рр. / П. П. Толочко. – Київ : Академперіодика, 2008. – 345 с. – Текст укр. та рос. мовами.
125. Толочко, П. П. Київська Русь / П. П. Толочко ; [ред. М. Т. Максименко]. – Київ : Абрис, 1996. – 358, [1] с. : іл.
126. Угрин, К. Поняття «Русь» в західноєвропейській картографії : (XVI - XVIII ст.) / К. Угрин ; Український технічно-господарський інститут. – Чернівці : ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2010. – 175 с. : карти.

127. Україна : хронологія розвитку : давні слов'яни, Київська Русь. [Т. 2] / [авт., кер. проекту А. В. Толстоухов, В. О. Зубанов ; уклад. О. О. Григор'єва... та ін.]. – Київ : Кріон, 2009. – 687 с.
128. Україна Incognita / за заг. ред. Л. Івшиної. – Київ : Українська прес-група, 2015. – 397 с. : іл.
129. Шакурова, О. В. Походження українського народу в історіографічному дискурсі кінця ХІХ - початку ХХІ ст.: автореферат дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / О. В. Шакурова ; Міністерство освіти і науки України, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди. – Переяслав-Хмельницький, 2016. – 18 с.
130. Шевцов, В. Ю. Русь. Погляд з минулого в майбутнє : [з історії русько-українського етносу] / В. Ю. Шевцов. – Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2008. – 309 с.
131. Шекера, І. М. Київська Русь ХІ ст. у міжнародних відносинах / І. М. Шекера ; АН УРСР. Інститут історії ; [відпов. ред. В. М. Зайцев]. – Київ : Наукова думка, 1967. – 198, [2] с. – Бібліогр. : с. 168-197.
132. Янович, В. С. Загадки нашей древней истории : предания, гипотезы, факты / Виктор Янович. – Киев : Аратта, 2003. – 96 с. : ил.

КУЛЬТУРА

133. Асєєв, Ю. С. Архітектура Київської Русі / Ю. С. Асєєв. – Київ, 1969. – 191 с.
134. Київська Русь : культура, традиції : [зб. наук. праць] / Інститут суспільних наук АН УРСР ; [редкол.: Я. Д. Ісаєвич (відп. ред.) та ін.]. – Київ : Наукова думка, 1982. – 151 с.
135. Київська Русь. – Харків : МОСТ-Торнадо, 2003. – 61, [2] с. : іл. – (Історія в переказах, легендах та витворах мистецтва).

136. Котляр, М. Ф. Введення християнства в Київській Русі та його наслідки / М. Ф. Котляр. – Київ, 1985. – 48 с.
137. Мосенкіс, Ю. Л. Трипільська міфологія : короткий словник термінів / Ю. Л. Мосенкіс – Київ, 2003. – 74 с. : іл. – (Трипільська культура – українська мова). – Бібліогр. : с. 72-73.
138. Наливайко, С. Слідами древлянсько-сіверської легенди / Степан Наливайко // Українознавство : науковий, громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал / Науково-дослідний інститут українознавства МОНУ. – Київ, 2008. – № 1. – С. 252-258. – Бібліогр. в кінці ст.
139. Нікітенко Н. М. Русь-Україна і Візантія у монументальному комплексі Софії Київської : історико-соціальний та етноконфесійний аспекти : автореф. дис... д-ра іст. наук : 07.00.02 / Н. М. Нікітенко ; Національна академія наук України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАНУ. – Київ, 2002. – 34 с.
140. Нікітенко, Н. М. Русь-Україна і Візантія у монументальному комплексі Софії Київської : історико-соціальний та етноконфесійний аспекти : дис... д-ра іст. Наук : 07.00.02 / Нікітенко Надія Миколаївна ; НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ, 2001. – 417 арк., 32 арк. іл. : іл. арк. 360-415.
141. Солонська, Н. Бібліотека Ярослава Мудрого і початок розвитку науки в Київській Русі / Н. Солонська // Сіверянський літопис : Всеукраїнський науковий журнал / Чернігівське обласне об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 2004. – № 2/3. – С. 11-17.
142. Стецюк, В. В. Природна та етнокультурна спадщина України : новітні дослідження / Володимир Стецюк, Василь Пазинич, Тетяна Ткаченко ; за ред. В. В. Стецюка. – Київ : Вища школа, 2012. – 344 с. : іл., карт.

143. Толочко, П. П. Літописи Київської Русі / П. П. Толочко. – Київ : Київська Академія Евробізнесу, 1994. – 88 с.
144. Шилов, Ю. О. Джерела витоків української етнокультури XIX тис. до н. е. - II тис. н. е. / Юрій Шилов. – Київ : Аратта, 2002. – 272 с.
145. Ярещенко, А. П. Земле, моя всеплодющая мати... : нариси з історії української культури / А. П. Ярещенко. – Харків : Прапор, 2010. – 296 с. : іл.

М О В О З Н А В С Т В О

146. Мосенкіс, Ю. Л. Українська мова у євразійському просторі : трипіл. генеза милозвучності та віддалені родинні зв'язки / Ю. Л. Мосенкіс – Київ : Видавничий дім А+С, 2006. – 222, [1] с. – (Трипільська культура – українська мова).
147. Наливайко, С. Назва Аратта у прив'язці до Трипілля й України / Степан Наливайко // Українознавство : науковий, суспільно-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал / Науково-дослідний інститут українознавства МОНУ. – Київ, 2003. – № 2/3 – С. 250-256.
148. Наливайко, С. Українці, Україна, Трипілля : крізь призму вед / Степан Наливайко // Освіта і управління. – 2009. – № 2. – С. 143-153. – Бібліогр. : с. 153.
149. Півторак, Г. Проблема східнослов'янської прамови / Півторак Григорій // Мовознавство : доповіді та повідомлення на IV Міжнародному конгресі українців. – Київ : Пульсари, 2002. – С. 268-272.
150. Півторак, Г. Походження українського народу та української мови / Г. Півторак // Урок української : науково-публіцистичний журнал-дайджест / НаУКМА ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка ; Львівський національний університет ім. Івана Франка. – Київ, 2001. – № 1. – С. 2-4.

151. Радевич-Винницький, Я. Мова і нація : тези про місце і роль мови в національному відродженні України / Я. Радевич-Винницький, В. Іванишин. – Львів : Апріорі, 2012. – 210 с.
152. Роптанов, І. І. Походження мови в контексті української історії : реферативне викладення / І. І. Роптанов. – Вінниця : Зодчий, 2004. – 64 с.
153. Скляренко, В. Г. Русь і варяги : історико-етимологічне дослідження / В. Г. Скляренко ; Національна академія наук України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАНУ. – Київ : Довіра, 2006 – 118 с.
154. Степанишин, Б. Як українці створювали свою мову / Б. Степанишин // Київ. – 1999. – № 5-6. – С. 2-9.
155. Таранець, В. Г. Арії. Слов'яни. Руси : походження назв Україна і Русь / В. Г. Таранець ; Національна академія державного управління при Президентові України, Одеський регіональний інститут державного управління. – Одеса, 2004. – 294 с. – Бібліогр.: с. 264-286.
156. Таранець, В. Г. Трипільський субстрат : походження давньоєвропейських мов : монографія / В. Г. Таранець ; Національна академія державного управління при Президентові України, Одеський регіональний інститут державного управління, Миколаївський державний університет ім. В. О. Сухомлинського. – Одеса, 2009. – 274 с.
157. Таранець, В. Г. Українці : етнос і мова : монографія / В. Г. Таранець ; Національна академія державного управління при Президентові України, Одеський регіональний інститут державного управління, Міжнародний гуманітарний університет. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2013. – 363 с.
158. Шаповал, Ю. Витоки походження українців : (на основі української лексики полтавського регіону) / Ю. Шаповал. – Полтава : Укрпромторгсервіс, 2011. – 104 с.

159. Шип, Н. А. Етимологія і семантика терміна «Русь» / Н. А. Шип ; Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України, Українська академія зовнішньої торгівлі. – Київ, 2002. – 32 с.

У К Р А Ї Н О З Н А В С Т В О

160. Баран, В. Д. Витоки українського народу та походження назви «Україна» / В. Д. Баран // Галицько-буковинський хронограф : гуманітарний альманах ; 1 (3). 98. – Івано-Франківськ-Чернівці, 1998. – С. 71-78.
161. Баран, В. Д. Історичні витоки українського народу / В. Д. Баран, Я. В. Баран ; Науково-дослідний інститут українознавства МОН України ; Інститут археології НАН України. – Київ : Генеза, 2005. – 208 с.
162. Баран, В. Д. Походження українського народу / В. Д. Баран, Я. В. Баран ; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України [та ін.]. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2002. – 405 с. : мал. – Бібліогр. : с. 381-402.
163. Брайчевський, М. Ю. Походження Русі / М. Ю. Брайчевський ; [відп. ред. О. С. Компан]. – [Київ] : Наукова думка, [1968]. – 222, [2] с. : іл., к. – Бібліогр. : с. 200-221 і в підрядк. прим.
164. Вівчарик, М. М. Україна : від етносу до нації : навчальний посібник / М. М. Вівчарик. – Київ : Вища школа, 2004. – 239 с.
165. Вівчарик, М. М. Українська нація: витоки, становлення і сьогодення : навчальний посібник / М. М. Вівчарик, В. П. Капелюшний. – Київ : Олан, 2003. – 280 с.
166. Вівчарик, М. М. Українська нація : шлях до самовизначення / М. М. Вівчарик. – Київ : Вища школа, 2001. – 287 с.
167. Вілсон, Е. Українці : несподівана нація / Е. Вілсон ; пер. з англ. Н. Гончаренко, О. Гриценка. – Київ : К.І.С., 2004. – 551 с.

168. Дишкант, Т. Походження Русі / Тарас Дишкант. – Львів : Сполом, 2009. – 15 с. : іл. – Бібліогр. : с. 13.
169. Залізник, Л. Л. Походження українського народу / Л. Л. Залізник ; Інститут українознавства Київського університету ім. Тараса Шевченка. – Київ : Бібліотека українця, 1996. – 80 с.
170. Злобіна, О. Ми з України : українці і українська нація / О. Злобіна // Віче. – 2002. – № 3. – С. 54-59.
171. Козловець, М. Історична пам'ять як основа формування національної ідентичності українців / Микола Козловець // Персонал. – 2008. – № 2. – С. 102-113 : фото.
172. Кононенко, П. П. Українознавство : конспект лекцій / П. П. Кононенко, А. Ю. Пономаренко ; Міжрегіональна Академія управління персоналом. – Київ : МАУП, 2005. – 385 с.
173. Мостяєв, О. Межі передісторичного стану Руси-України / О. Мостяєв // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2002. – С. 50-57.
174. Наливайко, С. Авестійська Ранха, Ведійська Раса й українська Рось / Степан Наливайко // Українознавство : Науковий громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал. – 2012. – № 4. – С. 175-182.
175. Наливайко, С. Давній міф про походження кравенців-українців і його паралелі в індійській та грецькій міфології / С. Наливайко // Українознавство : науковий, громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал / Науково-дослідний інститут українознавства МОНУ. – Київ, 2010. – № 3 – С. 193-200.
176. Наливайко, С. Епічна Індія і давня Україна – споріднені ареали : Гуджарат-Сураштра-Крим / Степан Наливайко // Українознавство : науковий, громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал. – 2013. – № 1. – С. 130-136 .

177. Наливайко, С. І. Індодарійські таємниці України / С. І. Наливайко. – Київ : Видавничий центр «Просвіта», 2004. – 447 с. – Бібліогр. : с. 441-445.
178. Наливайко, С. І. Українська індодаріка / С. І. Наливайко. – Київ : Євшан-зілля, 2007. – 634 с. – Бібліогр. : с. 629-632.
179. Наливайко, С. С. Проблема русько-хазарських взаємин в контексті українознавства : дис. ... канд. іст. наук : 09.00.12 / Наливайко Сергій Степанович ; Національний науково-дослідний інститут українознавства – Київ, 2011. – 230 арк. – Бібліогр. : арк. 195-230.
180. Наливайко, С. Таври : індійське плем'я в Криму? / С. Наливайко // Всесвіт. – 1990. – № 3. – С. 174-181.
181. Народження країни. Від краю до держави : назва, символіка, територія і кордони України / [упоряд. К. Галушко]. – Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. – 350 с. : карти.
182. Немчинов, І. Нариси української національної самоідентифікації. Нарис другий. У стані перманентного вибору / І. Немчинов // Людина і політика. – 2002. – № 4. – С. 71-79.
183. Обушний, М. І. Походження, становлення та розвиток українського народу : монографія / М. І. Обушний [та ін.] ; КНУТШ. – Київ : Київський університет, 2010. – 566 с.
184. Онищенко, І. Етно- та націогенез в Україні (етнополітологічний аналіз) : монографія / Ірина Онищенко. – Київ : Четверта хвиля, 1997. – 240 с.
185. Онуки Дажбожі : походження українського народу : спільний тематичний випуск часописів «ІндоЄвропа» і «Такі справи». – Київ. Кн. 1-2 : 7504 (1996-1997). – 92 с. : іл.
186. Перепелиця, Г. «Якщо визнати, що українці - це окрема нація, котра існувала й існує на теренах Київської Русі, то постає питання про походження росіян» / Г. Перепелиця // День : щоденна українська газета. – Київ, 2012. – 17-18 серпня (№ 145/146). – С. 4.

187. Петров, В. Походження українського народу / В. Петров ; Українська студентська громада при УТП в Регенсбурзі. – Регенсбург : [б.в.], 1947. – 56 , XIX с.
188. Петров, В. Походження українського народу / В. Петров. – Київ : Фенікс, 1992. – 192 с.
189. Півторак, Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов : міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски» / Г. П. Півторак ; [відп. ред. В. Г. Складенко]. – 2-е вид., допов. – Київ : Арістей, 2004. – 179 с.
190. Півторак, Г. Українці : звідки ми і наша мова : [монографія] / Григорій Півторак ; Академія наук України ; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ : Наукова думка, 1993. – 200 с.
191. Плачинда, С. П. Лебелія : (як і коли виникла Україна) : повість-есе / Сергій Петрович Плачинда. – Київ : Бібліотека українця, 1997. – 118 с.
192. Пріцак, О. Походження Русі : стародав. скандин. джерела (крім ісл. саг) Т. 1. Київська бібліотека давнього українського письменства. Студії ; Т. 2 / О. Пріцак ; [відп. ред. О. Мишанич ; авториз. пер. О. Буценка, Ю. Олійника]. – Київ : Обереги, 1997 – 1073 с. – Бібліогр. в приміт. : с. 737-998. – Показч. : с. 1001-1073.
193. Пріцак, О. Походження Русі. Т. 2. Стародавні скандинавські саги і Стара Скандинавія / Омелян Пріцак ; Інститут сходознавства ім. А. Кримського Національної Академії наук України. – Київ : Обереги, 2003. – 1304 с.
194. Степико, М. Т. Українська ідентичність : феномен і засади формування : монографія / [М. Т. Степико] ; Національний інститут стратегічних досліджень. – Київ : [НІСД], 2011. – 335 с. : карт., портр.

195. Токар, Л. К. Політичний складник в етнонацієгенезі українців / Леонід Кирилович Токар // Українська політична нація : проблеми становлення : збірник наукових статей. – Київ : [НІСД], 2012. – С. 75-85.
196. Українська земля і люди. Український етнос у світовому часопросторі : від давнини до XIV ст. Т. 1 / [за ред. П. П. Кононенка] ; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України ; Національний науково-дослідний інститут українознавства та всесвітньої історії. – Київ : [ННДІУВІ], 2011. – 672 с.
197. Українське народознавство : навчальний посібник / за ред. С. П. Павлюка. – Київ : Знання, 2004. – 570 с. : іл.
198. Шакурова, О. «Повість минулих літ» як важливе українознавче джерело про походження українського народу / О. Шакурова // Українознавство : науковий, громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал / Науково-дослідний інститут українознавства МОНУ. – Київ, 2010. – № 3 – С. 186-189.
199. Шелухін, С. Слово – «Країна», «Вкраїна», «Україна» : (Прага, 1936 рік) / С. Шелухін // Вибори та демократія. – 2007. – № 4. – С. 59-63.
200. Шелухін, С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів / С. Шелухін ; відповід. за вип. П. Пупін. – Дрогобич, [б.в.], 1992. – 249 с.
201. Ярещенко, А. П. Під чаром рідної землі : посібник з українознавства / А. П. Ярещенко. – Київ : Шанс, 2008. – 344 с.

Іменний покажчик

- Асєєв Ю. С. 133
- Баран В. 7, 17, 18
- Баран В. Д. 19, 20, 35, 78, 160-162
- Баран Я. В. 19, 25, 162
- Бас-Кононенко О. В. 146
- Безотосний М. Т. 21
- Білінський В. Б. 79
- Бондар М. П. 25
- Борисенко В. К. 66
- Брайчевський М. Ю. 163
- Брояк Й. Й. 83, 86
- Бурдо Н. 8
- Бурдо Н. Б. 9
- Буценко О. 192
- Верстюк В. Ф. 83, 86
- Вівчарик М. М. 164-166
- Відейко М. 16, 64
- Відейко М. Ю. 9, 10
- Вілсон Е. 167
- Вовк С. М. 80-82
- Вощевська Н. Г. 96
- Галушко К. 64, 114, 181
- Гирич І. 85
- Гончаренко Н. 167
- Горєлов М. 22
- Григор'єва О. О. 127
- Гримич В. Г. 1
- Гримич М. 1
- Грищенко О. 167
- Грушевський М. 83, 84
- Грушевський М. С. 85-88
- Губарев В. К. 86
- Губерначук С. 23
- Данилюк І. Г. 86
- Дворнік Ф. 90
- Дзюба І. М. 42
- Дишкант Т. 168
- Дорошенко Дм. 20
- Дяченко В. Д. 2
- Жулинський М. Г. 42
- Загайкевич М. П. 25
- Зайцев В. М. 131
- Залізняк Л. Л. 169
- Залізняк Л. Л. 24
- Зварич Р. 91
- Злобіна О. 170
- Зубанов В. О. 127
- Івакін Г. Ю. 15
- Іванченко М. Г. 92
- Іванченко Р. П. 93, 94
- Івшина Л. 128
- Ісаєвич Я. Д. 134
- Кавунник В. 85
- Каганець І. В. 3
- Казакевич Г. 26
- Каныгин Ю. М. 98
- Капелюшний В. П. 165
- Капітон В. П. 27
- Капітон О. В. 27
- Квятковський Є. А. 56
- Кендзьор П. 116
- Кириленко С. О. 99

- Кириченко Ю. 100
 Кісь О. 116
 Кісь Я. П. 28
 Ковалів П. 29
 Козловець М. 171
 Компан О. С. 163
 Кониський О. 30
 Коновець О. Ф. 101
 Кононенко П. П. 67, 68, 172, 196
 Костомаров М. 30
 Костомаров М. І. 31
 Кот С. 16
 Котляр М. Ф. 136
 Кравченко В. 32
 Кривицька О. В. 33
 Крисаченко В. 102
 Крупник Л. О. 103
 Кульчицький С. В. 59
- Ласкаревська Т. 34
 Левицька Н. М. 104
 Лебєдєва О. 35
 Лозко Г. С. 36
 Луців А. Г. 105
- Макарчук С. А. 37, 38, 106
 Максименко М. Т. 125
 Максимович М. О. 107
 Марков П. Г. 107
 Масненко В. В. 39
 Михайлина Л. 12
 Михайлина Л. П. 11
 Михальченко М. 40
 Мишанич О. 192
 Мишанич О. В. 42
- Мовчан П. 101
 Момрик А. П. 41
 Мосенкіс Ю. Л. 137, 146
 Мостяєв О. 42, 173
 Моця О. 22
 Моця О. П. 43, 108
 Мусіна З. Х. 96
- Нагірняк О. 44
 Нагорна Л. П. 45
 Наливайко С. (Сергій) 47, 51, 111
 Наливайко С. (Степан) 50, 109, 110, 138, 147, 148, 174, 176
 Наливайко С. 46, 48, 49, 180
 Наливайко С. І. 177, 178
 Наливайко С. С. 179
 Немчинов І. 182
 Нікітенко Н. М. 139, 140
- Обушний М. І. 183
 Олійник Ю. 192
 Онищенко І. 184
 Оніщенко І. Г. 52
 Острась Е. 53
- Павлюк С. П. 197
 Пазинич В. 142
 Палійчук Ю. 54
 Панасюк Б. Я. 112, 113
 Пассек Т. С. 13
 Патон Б. Є. 25
 Пепа В. 55
 Перепелиця Г. 186
 Петров В. 34, 187, 188
 Петров В. П. 56
 Пилипчук Р. Я. 25

Півторак Г. 149, 150, 190
Півторак Г. П. 189
Плачинда С. П. 191
Плохій С. 57
Полковенко В. 42
Пономаренко А. Ю. 172
Попова А. Д. 115
Поправко А. В. 58
Пріцак О. 192, 193
Пупін П. 200

Радевич-Винницький Я. 151
Радишевський Р. 42
Рафальський О. 22
Речкалов А. П. 117, 118
Ричка В. М. 59, 108, 119
Романцов В. О. 60
Роптанов І. І. 152

Салівон К. Ф. 83, 86
Самоквасов Д. Я. 14
Сегеда С. П. 4, 5
Сидорук С. А. 61
Склярєнко В. Г. 153
Скорохвато́ва А. 96
Скрипник Г. 70
Скрипник Г. А. 25
Славін Л. М. 13
Смолій В. А. 78, 87, 123
Солонська Н. 141
Спасько С. К. 97
Степанишин Б. 154
Степико М. Т. 62, 194
Стецюк В. В. 142
Сюндюков І. 121

Таранець В. Г. 155-157

Терлецький Л. 63
Терпиловський Р. В. 122
Ткаченко Т. 142
Токар Л. К. 195
Толочко Д. 65
Толочко О. П. 123
Толочко П. П. 14, 15, 89,
123-125, 143

Толстоухов А. В. 127

Угрин К. 126

Федюк В. Ю. 27
Фігурний Ю. С. 69, 71-74

Хрящевська Л. М. 75
Хуторна Т. А. 97

Чапленко В. 76
Чирков О. А. 69
Чорний Г. 77

Шакурова О. 198
Шакурова О. В. 129
Шаповал Ю. 158
Шевцов В. Ю. 130
Шевченко Ф. П. 87
Шекера І. М. 131
Шелухін С. 199, 200
Шепель Ю. О. 120
Шилов Ю. О. 144
Шип Н. А. 159

Янович В. С. 132
Ярещенко А. П. 145, 201

ФОТОІЛЮСТРАЦІЇ

Трипільська культура на території України

Парк Трипільської культури
м. Київ

Пам'ятник Вікентію Хвойке
Скульптор П. В. Глемязь
м. Київ (2004)

Парк Трипільської культури
м. Ржищів

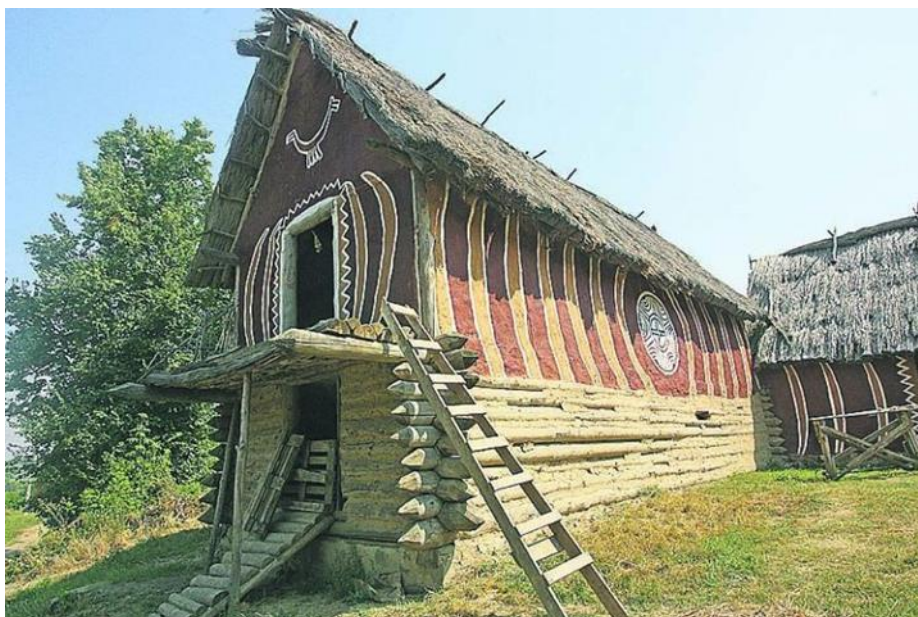
Приватний археологічний музей
«Давня Аратта»
с. Трипілля

Трипільське поселення (реконструкція)
Музей «Давня Аратта»

Далі задніпряні
Дівич-гора

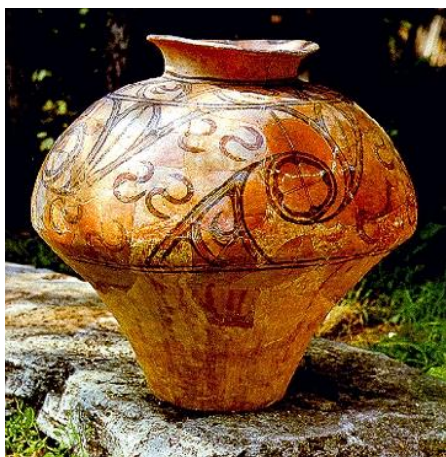
Будівля трипільців (реконструкція)

Державний історико-культурний заповідник
«Трипільська культура»
с. Легедзине, Черкаська область

Скарб часів Черняхівської культури
с. Абазовка, Полтавська обл, Україна

Кераміка Кукутені

Нестор-літописець
Скульптор М. М. Антокольський (1890)

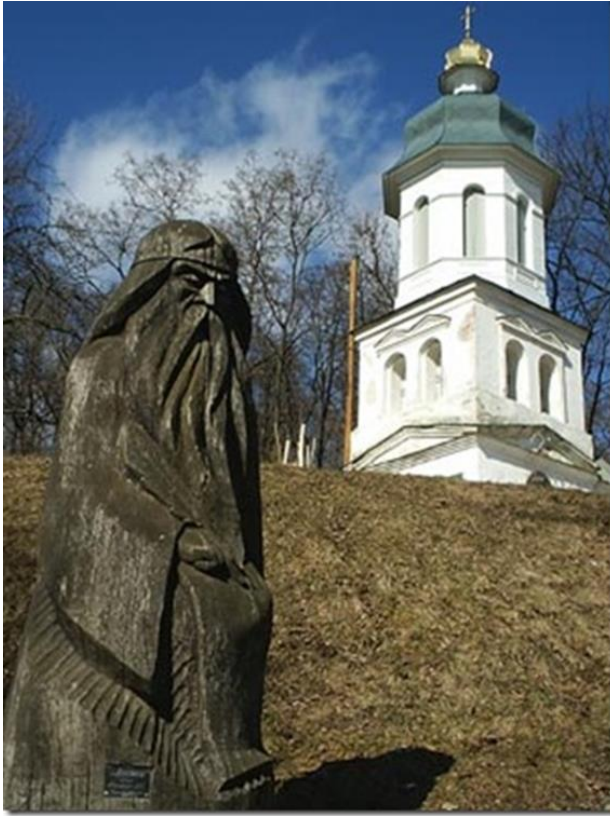
Нестор-літописець
Музей книги та друкарства
м. Київ

Нестор-літописець
Скульптор Ф. М. Согоян,
архітектор М. Кислий
м. Київ (1988)

Нестор-літописець
Територія МАУП
м. Київ

Нестор-літописець
Антонієві печери
м. Чернігів

Нестор-літописець
м. Прилуки

Використані Інтернет-ресурси

http://www.lukl.kiev.ua	Публічна бібліотека імені Лесі Українки для дорослих міста Києва
http://www.nplu.org	Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого
http://www.nbuv.gov.ua	Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
http://www.library.univ.kiev.ua	Наукова бібліотека імені М. Максимовича
http://www.nibu.kiev.ua	Національна історична бібліотека України
http://www.library.vn.ua	Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека імені К. А. Тімірязєва
http://www.ounb.lutsk.ua/	Волинська державна обласна універсальна наукова бібліотека імені Олени Пчілки

З М І С Т

Від упорядників	3
Передмова	5
Антропологія	27
Археологія	27
Етнологія	29
Історія	37
Культура	43
Мовознавство	45
Українознавство	47
Іменний покажчик	52
Фотоілюстрації	55
Використані Інтернет-ресурси	67